

Kazimiera Kalita Skwirzyńska, Anna Walkiewicz,
konservator zabytkoznawca historyk sztuki
Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Szczecinie

Sławomir Słowiński

archeolog
Pracownia Archeologiczna, Zamek Księżąt Pomorskich w Szczecinie

HISTORIA ROZWOJU URBANISTYCZNEGO BIAŁOGARDU ZASADY OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Białogard jest miastem powiatowym, położonym w pn.-wsch. części województwa zachodniopomorskiego między Pobrzeżem Słowińskim a Pojezierzem Drawskim. Zajmuje teren równinny, w części południowej, gdzie znajduje się dolina rzeki Parsęty, łagodnie obniżony. Od północy i pn.-wsch. graniczy z kompleksami lasów.

Miasto rozwinęło się na skrzyżowaniu szlaków komunikacyjnych łączących wybrzeże Bałtyku z południową Polską oraz Szczecin z Gdańskiem. Obecnie liczy ok. 25 000 mieszkańców.

Osadnictwo na terenie miasta Białogard

Powstanie osady wczesnośredniowiecznej na dzisiejszym Wzgórzu Zamkowym, następnie przekształcenie jej w gród, a potem w miasto lokacyjne poprzedziło bujnie rozwijające się na tym obszarze osadnictwo. Na 86 stanowiskach archeologicznych o znanej lokalizacji oraz 23 tzw. luźnych wyróżniono 181 śladów osadnictwa z różnych okresów chronologicznych. Kolejne fazy zasiedlenia to:

1. Gmach Urzędu Miasta w Białogardzie, widok od strony południowej, ul. 1 Maja 18.
 1. Building of the Municipal Office in Białogard, view from the south, 18 1 Maja Street.

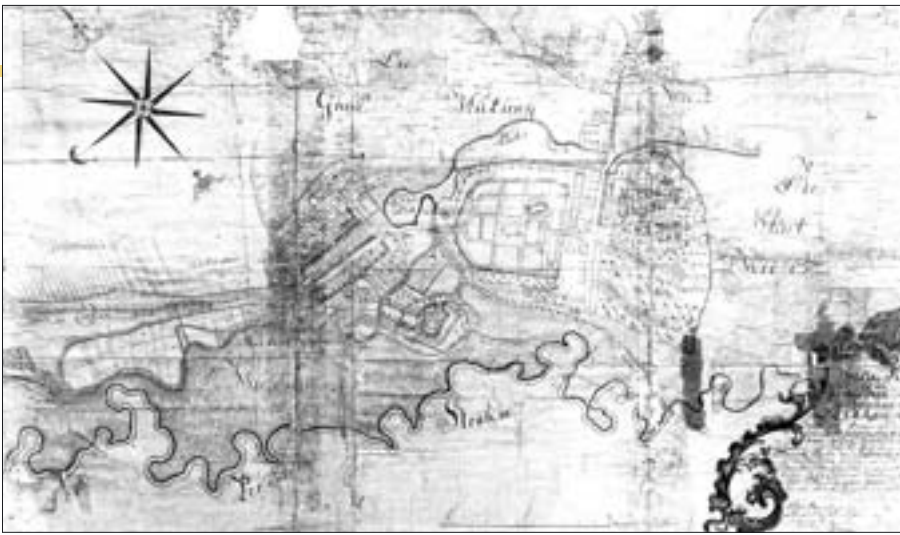
2. Kościół parafialny NMP, widok od strony północno-zachodniej, stan sprzed 1945 r., w: *Białogard 1299-1999. Studia z dziejów miasta*, praca zbiorowa pod red. B. Polaka, il. 36.

2. Parish church of the Holy Virgin Mary, view from the north-west, state prior to 1945, in: *Białogard 1299-1999. Studia z dziejów miasta* (Białogard 1299-1999. Studies from the History of the Town), collective work, ed. by B. Polak, fig. 36.

- środkowa epoka kamienia – mezolit: jedno obozowisko (Białogard-Kisielice, stan. nr 11);
- młodsza epoka kamienia – neolit: wyraźne zintensyfikowanie osadnictwa. Na 20 stanowiskach rozpoznano ślady osadnicze (w tym aż 15 tzw. luźnych, nieuwzględnionych w strefach ochronnych). Znane są ponadto 3 osady neolityczne, 2 z nich mają określoną przynależność kulturową – kultura pucharów lejkowatych (Białogard-Kisielice, stan. nr 1) oraz kultura ceramiki sznurowej (Białogard-Kisielice, stan. nr 11);
- epoka brązu i okres halsztacki: wzrost liczby osad. Wyróżniono 22 stanowiska. W 19 przypadkach zostały one przyporządkowane kulturze łużyckiej (8 osad, 2 cmentarzyska i 9 śladów osadniczych). Na wczesny brąz datowano 2 ślady osadnicze, w tym luźne znalezisko siekierki brązowej. Ogólnie na brąz/halsztat określono pojedynczy punkt osadniczy;
- późny okres halsztacki i wczesny okres lateński – kultura pomorska (kultura wejherowsko-krotoszyńska). Materialne ślady tej kultury rozpoznano na 9 stanowiskach (3 osady, 3 cmentarzyska i 3 ślady osadnicze). Na uwagę zasługują zwłaszcza osada i cmentarzysko poddane badaniom wykopaliskowym w 2. poł. XIX w. (stanowisko Białogard-Kisielice nr 1 wpisane do rejestru zabytków pod numerem 888) oraz wielokulturowe cmentarzysko KPM (stanowisko Białogard, stan. nr 17);
- poł. okresu lateńskiego (przedrzymskiego) do końca okresu przedrzymskiego – kultura oksywska. Jej pozostałości rozpoznano na 3 stanowiskach (osady). Do późnego okresu przedrzymskiego zaliczono także

3. Widok Białogardu, mapa E. Lubinusa, ok. 1618 r.
3. View of Białogard, map by E. Lubinus, about 1618.

4. Plan miasta z 1765 r.; wyk. przez Ackermana, oryginał AP w Szczecinie.
4. Plan of the town from 1765, executed by Ackerman, original: The State Archive in Szczecin.

osadę, której przynależności kulturowej nie określono. Na szczególną uwagę zasługuje dobrze poznana osada KOK (stanowisko Białogard, stan. nr 16);

- okres wpływów rzymskich – kultura wielbarska. Rozpoznana została na 3 stanowiskach (osadach). Na 5 innych wyróżniono materiały z okresu wpływów rzymskich bez określania ich przynależności kulturowej, 2 z nich określono jako późnorzymskie i związane w grupą dębczyńską (Białogard, stan. nr 44 i 46);
- różne wcześniej omówione okresy: na 10 stanowiskach (7 śladów osadniczych, 2 punkty osadnicze i 1 osada) materiał zabytkowy określono ogólnie jako starożytny. Mała liczba słabo zachowanych, mało charakterystycznych fragmentów ceramiki uniemożliwiła określenie chronologii;
- okres wczesnośredniowieczny: znaczący wzrost osadnictwa. Wyróżniono 42 stanowiska (26 osad, 13 śladów osadniczych, 1 punkt osadniczy, 1 grodzisko i 1 skarb). Grodzisko (Białogard, stan. nr 1) zasługuje na szczególną uwagę z racji zarówno stosunkowo dobrego rozpoznania, jak i roli, jaką gród białogardzki odegrał w historii; Ponieważ wczesnośredniowieczna osada, z której rozwinął się z czasem ośrodek białogardzki, zajmowała niewielką część powierzchni dzisiejszego miasta, naturalne wydaje się równoległe istnienie innych punktów osadniczych;
- późne średniowiecze: znamy z tego okresu aż 65 stanowisk (Stare Miasto, 24 ślady osadnicze, 28 osad, 8 punktów osadniczych, 3 cmentarzyska i 1 zamek).

5. Kościół św. Jerzego,
ul. Świdwińska.
5. Church of St. George,
Świdwińska Street.

6. Muzeum, dawny ratusz, plac Wolności 5.
6. Museum, former town hall, 5 Wolności Square.

Okres wczesnośredniowieczny

Białogard (Biały Gród) jest jednym z najstarszych miast na Pomorzu Zachodnim. Jego nazwę wywodzi się od białych, okorowanych pni drzew, z których zbudowane były obwarowania grodu¹. W dokumentach nazwa Belegarde pojawiła się po raz pierwszy w 1159 r. Kronikarze wymienili miejscowość przy okazji opisywania wcześniejszych wydarzeń, m.in. pobytu w Białogardzie w 1124 r. biskupa Ottona z Bambergu, który ochrzcił pogańską ludność i założył kościół p.w. Wszystkich Świętych².

Niewielki gród, wg archeologów wzniesiony w 1. poł. VII w., pełnił funkcję siedziby naczelnika słowiańskiej wspólnoty terytorialnej, która wchodziła w skład kasztelanii kołobrzeskiej³. Położony w dolinie rzeki Parsęty na wyniesieniu terenu, otoczony był bagnami, mokradłami i wodą. Oprócz naturalnych umocnień chronił go wał obronny o szerokości 5,5 m z bali drewnianych. W obrębie grodu mieściło się zaledwie kilkanaście domostw o konstrukcji plecionkowej i zrębowej⁴, które rozmieszczone były pierścieniowo wokół centralnego placu.

W X i XI w. Białogard, jak całe Pomorze, podlegał przejściowo państwu polskiemu, a od schyłku XII w. wchodził w skład Księstwa Pomorskiego i był lennem cesarstwa niemieckiego. Pozostawał w granicach księstwa do 1637 r., czyli do momentu wygaśnięcia lokalnej dynastii Gryfitów. Następcem tego

był podział księstwa między Szwecję i Brandenburgię, w skład której włączono wszystkie ziemie leżące na prawym brzegu Odry, w tym również Białogard⁵.

Lokacja i rozwój miasta średniowiecznego

W X i XI w. w pobliżu grodu i starego traktu handlowego, zwanego szlakiem solnym, który wiódł z Kołobrzegu w głąb Wielkopolski, wykształciła się osada słowiańska. Stała się ona zaczątkiem obecnego miasta. Prawa miejskie, wzorowane na prawie miasta Lubeki, nadał Białogardowi 2 sierpnia 1299 r. książę pomorski Bogusław IV⁶. Organizacja struktur miejskich przebiegała sprawnie, już 4 lata po lokacji odnotowano istnienie organów samorządowych, co poświadcza dokument z 1303 r. Miasto jednak nie uzyskało pełnej samodzielności. Uprawnienia sędownicze pozostały w gestii książąt, a na czele rady miejskiej stał książęcy wójt, mieszkający w zamku wybudowanym w 1315 r. na terenie słowiańskiego grodu przez księcia Warcisława. W zamku przez pewien czas mieszkał sam książę z żoną Zofią.

W 1318 r. rajcy białogardzcy zaciągnęli na potrzeby miasta pożyczkę w wysokości 800 grzywien srebra. Kwota ta miała być przeznaczona na budowę murów obronnych, ratusza i fary miejskiej. W 1386 r. Białogard, dzięki związkom z Kołobrzegiem,

nawiązał współpracę z miastami Hanzy, co wydatnie zwiększyło dochody kasy miejskiej. Jednak głównym źródłem utrzymania mieszkańców Białogardu było rolnictwo i rzemiosło. Pod koniec średniowiecza w mieście mieszkało 1551 osób, w tym 31 Żydów⁷.

W momencie lokacji miasta wytyczona została linia przebiegu murów obronnych, określająca jego zewnętrzne granice, oraz nastąpił podział obszaru na ulice i kwartały. Teren pod zabudowę obejmował ok. 6 ha i miał plan zbliżony do podkowy, z półkolistym wybrzuszeniem od strony zachodniej. Od zachodu i północy granica zewnętrzna przebiegała w bezpośrednim sąsiedztwie rzeki Liśnicy, pełniąc jednocześnie rolę fosy. Od pd.-zach. dostępu do miasta broniło grodzisko. Najbardziej odślonięte strony: wschodnią i pd.-wsch. umocniono wałem i fosą, przekopaną prawdopodobnie na początku XIV w.

W środkowej części podkowiastego planu wytyczono kwadratowy w rzucie rynek, wyprowadzając z jego czterech narożników osiem głównych ulic i kilka dalszych biegnących po zachodniej i wschodniej stronie. Ulice prowadziły w kierunku bram i dróg wiodących do Karlina po stronie zachodniej i Połczyna po stronie wschodniej. Pomiędzy ulicami powstało 16 kwartałów w kształcie kwadratów i prostokątów.

Kwartał w pn.-wsch. narożniku przeznaczono pod budowę fary miejskiej, natomiast na środku rynku wzniesiono ratusz. Ulice nosiły nazwy: Bramna, Mariacka, Marka, Łaziebna, Pańska, Przymurna, Ryckerska, Spichrzowa, Strażnicza, Tkacka i Wodna⁸.

Zabudowa miejska powstała w XIV i XV w. Złożona była z kilku budowli użyteczności publicznej oraz zabudowy mieszkalnej i gospodarczej. Pierwszą budowlą monumentalną była fara miejska, której budowę rozpoczęto w 1310 r. i kontynuowano w wiekach XIV i XV. W 1491 r. wymieniono ołtarz i wikarię św. Mateusza, następnie wikarię św. Anny, Gaudeamus i Pierwszej Mszy. Ostatecznie zrealizowano trójnawową, czteroprzęsłową bazylikę z krótkim prezbiterium i kaplicami po jego obu stronach (il. 2) oraz z prostokątną wieżą. Fara białogardzka zapoczątkowała cykl budowy świątyń bazylikowych we wschodniej części Pomorza. Śladem Białogardu poszły inne miasta regionu, takie jak: Koszalin, Sławno i Słupsk. Wokół fary rozciągał się cmentarz, służący miejscowej ludności do schyłku XVIII w.⁹

Równoległe z kościołem zaczęto wznosić siedzibę władz miejskich połączoną prawdopodobnie z domem kupca. O istnieniu takiej budowli przez długie lata świadczyła tylko rycina Lubinusa z 1618 r. (il. 3),

7. Rzeka Liśnica przy parku miejskim Orła Białego.
7. The river Liśnica next to the White Eagle municipal park.

8. Gmach koszar, ul. Kołobrzeska 21-23.
8. Military barracks in 21-23 Kołobrzeska Street.

a od niedawna również relikty fundamentów odkryte w trakcie badań archeologicznych w 1999 r. Do murów ratusza w czasach średniowiecza i renesansu przylegały kramy i budy straganiarskie¹⁰.

W XIV i XV w. miasto otoczono murami obronnymi z dwoma bramami: Młyńską po zachodniej stronie miasta i Wysoką po stronie wschodniej (il. 17). Długość murów wynosiła 800 m. Bardziej okazała Brama Młyńska zaopatrzona była w przedbramie, zbudowane w XVI w. W pierścieniu murów, wzmocnionych 25 regularnie rozstawionymi półbasztami, znajdowało się 5 furt służących wyłącznie mieszkańcom miasta. Za murami rozciągał się zewnętrzny pas obwarowań, złożony z fosy i wałów ziemnych¹¹.

O budownictwie mieszczańskim w okresie średniowiecza wiemy niewiele. Była to z pewnością za-

budowa wzniesiona w konstrukcji drewnianej, realizowana zarówno w obrębie murów obronnych, jak i na terenie dwóch przedmieść powstałych w średniowieczu i nazwanych Przedmieściem Starym lub Karlińskim oraz Nowym lub Koszalińskim. Na Przedmieściu Starym, rozlokowanym po zachodniej stronie Bramy Młyńskiej, w XIV w. wzniesiono szpital św. Jerzego z kaplicą pod tym samym wezwaniem, zachowany w reliktach do dziś (il. 5). Szpital przeznaczony był dla chorych na trąd. Przedmieście Nowe wykształciło się po wschodniej stronie miasta, przy skrzyżowaniu szlaku solnego z traktem koszalińskim. Tu z kolei miał powstać szpital z kaplicą św. Jakuba, przy czym dokładne miejsce jego usytuowania nie jest znane, gdyż został zniszczony w XVI lub XVII w. i rozebrany¹².

9. Kamienica przy ul. Wojska Polskiego 51.
9. Town house in 51 Wojska Polskiego Street.

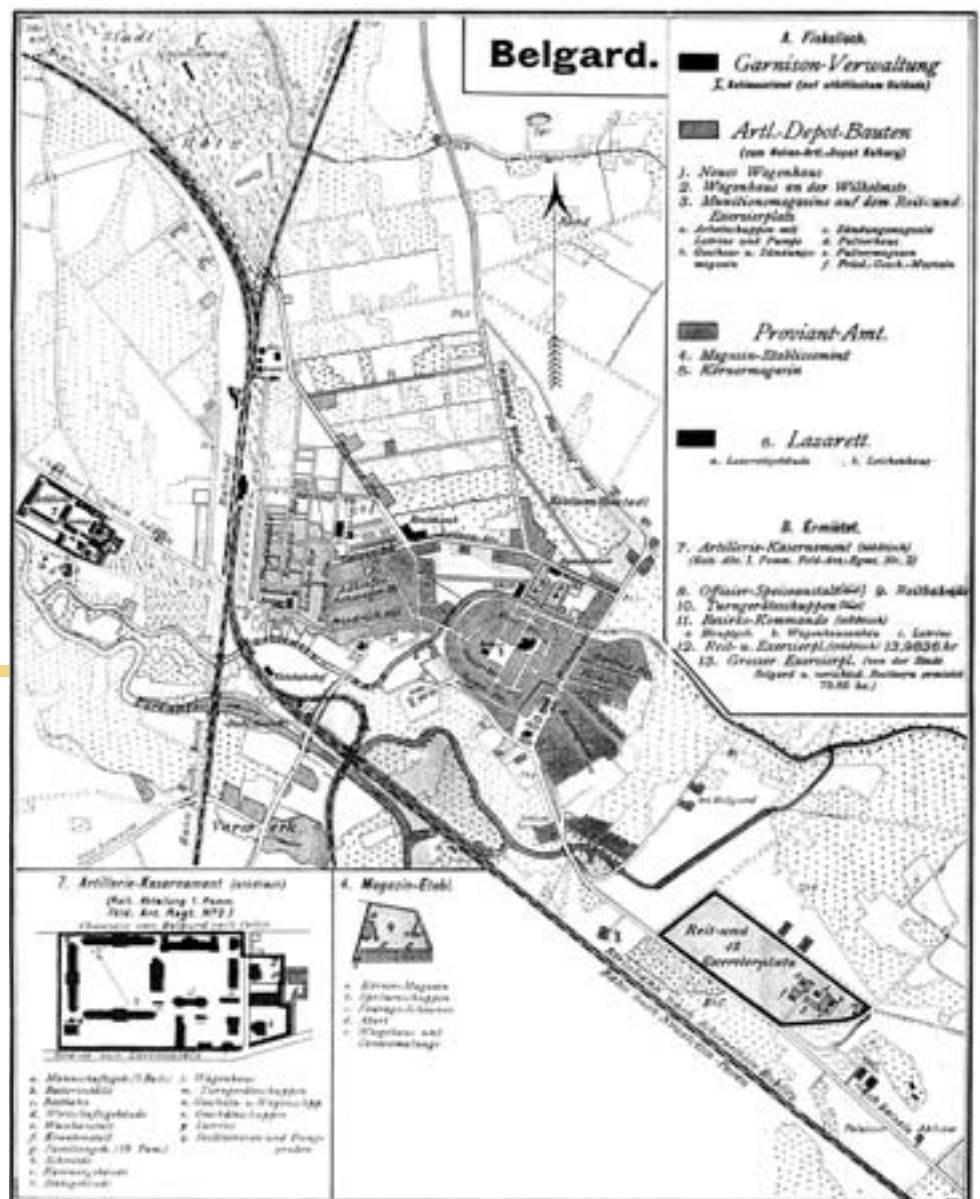
Po zachodniej stronie miasta przez całe średniowiecze funkcjonowało dawne grodzisko z zamkiem zamieszkanym przez książęcych wójtów. Funkcję tę pełnili przedstawiciele najznacniejszych rodzin rycerskich, takich jak: Podewilsowie, Borkowie, a także przedstawiciele rodziny von Wolde.

Dzieje miasta od XVI do XIX wieku

W XVI w. nastąpiły zmiany w codziennym życiu miasta, głównie o charakterze religijnym. W wyniku reformacji mieszkańcy przeszli z wyznania katolickiego na protestanckie. Po pożarze miasta w 1506 r., w którym ogień zniszczył w znacznym stopniu farę miejską, ratusz i część zabudowy przedmieść, przemianom uległa zabudowa średniowieczna. Odbudowę prowadzono opierając się na średniowiecznym rozkładzie ulic i kwartałów oraz w tradycyjnej technologii szkieletowej. Przebudowano farę, a gotycki zamek zmodernizowano w 1546 r. W 1576 r. w jego murach książę Jan Fryderyk przyjmował hołd stanów z ziem wschodniej części Pomorza. Odbudowano również ratusz nadając mu formę budowli prostokątnej, piętrowej, z dwoma szczytami schodkowymi.

Rozporządzenie Rady Miejskiej z 1618 r., wzywające mieszczan do ograniczenia wystawnego stylu życia, zachowania umiarkowania w ubiorach i organizacji hucznych zabaw, sugeruje, że zamożność miasta utrzymała się do pocz. XVII w.¹³ Jednak czas spokoju i dobrobytu zakończyły w 1618 r. działania wojny trzydziestoletniej, które z czasem spowodowały całkowite zubożenie miasta na skutek pożarów, kontrybucji i upadku rzemiosła oraz handlu. W 1637 r. po wygaśnięciu rodzimej dynastii Gryfitów Białogard wraz ze wschodnią częścią księstwa dostał się pod panowanie margrabiów brandenburskich¹⁴.

W 1. poł. XVII w. Białogard liczył niespełna 1000 mieszkańców. Zniszczona była niemal połowa zabudowań, a ratusz został spalony w 1677 r. Na jego miejscu zbudowano nowy – barokowy gmach z wieżą, zegarem i dzwonem ufundowanym w 1686 r. Zniszczonego szpitala św. Jerzego już nie odbudowano. W zamku urządzono siedzibę domeny¹⁵. Odbudowa miasta przebiegała powolnie, a w poł. XVIII w. została przerwana przez działania wojny siedmioletniej. Około 1750 r. w Białogardzie mieszkało zaledwie 1447 osób¹⁶. Na początku XVIII stulecia przeprowadzona została reforma administracji miejskiej

10. Plan miasta z 1910 r., 1:12 500, w: H. Susenbeth, *Garnisonspläne des II Armeekorps*, Blatt 6, AP w Szczecinie.

10. City plan from 1910, 1:12 500, in: H. Susenbeth, *Garnisonspläne des II Armeekorps*, Blatt 6, The State Archive in Szczecin.

11. Willa, ul. Sikorskiego 36.
11. Villa, 36 Sikorskiego Street.

i regionalnej, w wyniku której powiat białogardzki połączono z półczyńskim. W mieście osadzono w 1721 r. garnizon wojskowy¹⁷. Te wydarzenia spowodowały znaczne ożywienie gospodarcze, co przelożyło się na rozwój urbanistyczny.

W XVIII w. zlikwidowano fosy i wały, odbudowano substancję mieszkaniową Starówki i rozbudowano przedmieścia (il. 4). Stare Miasto zachowało w całości swój średniowieczny kształt z pierścieniem murów obronnych, ulicą przymurną, rynkiem, ratuszem, kościołem Mariackim otoczonym cmentarzem i siecią ulic. Teren po zewnętrznej stronie murów okrążała droga obsadzona drzewami. W obrębie murów stał szpital Św. Ducha usytuowany przy ul. Lindego i Kościelnej¹⁸. Ważnym elementem miasta pozostawało nadal wzgórze zamkowe, z zamkiem przebudowanym po 1725 r. do formy trzyskrzydłowej siedziby administracji domeny państwowej z trzema budynkami gospodarczymi. Wzgórze zamkowe obiegały: droga, szeroki pas zieleni i wąska fosa z mostem zwodzonym od strony wjazdu. Ogród przy zamku przekraczał linię fosy i rozciągał się wzdłuż wschodniego brzegu rzeki Liśnicy. Miał postać regularnego ogrodu parterowego z alejkami.

Znacząco rozbudowano Przedmieście Karlińskie. Poszerzone je o teren położony po pn.-zach. stronie

obecnej ul. Wojska Polskiego, głównej arterii wylotowej miasta w kierunku zachodnim. Równoległe do tej głównej drogi wytyczono dwie ulice, a teren podzielono na ponad 100 wąskich i długich parceli zabudowanych domami ustawionymi szeregowo. W sąsiedztwie zakładano ogrody i wznoszono stodoły, budynki inwentarskie oraz warsztaty tkackie, garbarskie i farbiarskie. Starsza, południowa część przedmieścia, z kaplicą św. Jerzego, zachowała częściowo układ ulicówki biegnącej prostopadle do Liśnicy.

Nowe Przedmieście zachowało średniowieczne rozplanowanie z główną ulicą św. Jakuba na osi Bramy Wysokiej i nowym kościołem św. Piotra po stronie południowej. Wzdłuż obecnej ul. Piłsudskiego i dwóch uliczek równoległych do ul. św. Jakuba stały stodoły. Zabudowa mieszkalna reprezentowała typ zabudowy wiejskiej z wolno stojącymi zagrodami złożonymi z domów, stodół i obór. Według relacji niemieckiego historyka Ludwiga Wilhelma Brügemanna, opisującego Pomorze w 1784 r., wjazdy na teren obu przedmieść chronione były bramami. Na Przedmieściu Starym miały stać bramy Karlińska i Stargardzka, na przedmieściu Nowym – Koszalińska i Sienna¹⁹.

W XVIII w. po raz kolejny, po pożarze z 1765 r., doszło do prawie całkowitej wymiany zabudowy

12. Dom z lat 20. XX w. projektu architekta Mohra Weidnera, narożnik ulic Dworcowej i Drzymały.
12. House from the 1920s designed by architect Mohr Weidner, corner of Dworcowa and Drzymały streets.

mieszkalnej. Według danych z 1782 r. w mieście stały 333 domy, z czego 199 na terenie Starego Miasta, a reszta na przedmieściach. 199 domów przykrytych było dachówkami ceramicznymi, a reszta słomą. Podstawowym budulcem było nadal drewno, z polami wypełnianymi cegłą oraz gliną. Pod koniec XVIII w. rozebrano Bramę Młyńską, a także zamek, na którego miejscu wzniesiono nową siedzibę domeny wg projektu architekta Jaweina, konsultowanego przez Dawida Gilly'ego²⁰. Pod koniec XVIII w. zamknięto cmentarz przy farze miejskiej, przenosząc go na zachodni kraniec Przedmieścia Karlińskiego.

Rozwój miasta w wieku XIX

Początek XIX w., częściowo z powodu wojen napoleońskich, był dla miasta okresem stagnacji. Zmiany w zabudowie nastąpiły po pożarze Starówki w 1827 r. Spłonęła wtedy czwarta część zabudowy rynku wraz z ratuszem, którego już nigdy nie odbudowano. W 1847 r. rozebrano go, a siedzibę rady przeniesiono do kamienicy zbudowanej w 1. ćwierci XIX w. w zachodniej pierzei rynku (il. 6). Równolegle odbudowywano zniszczone pożarem domy i wznoszono nowe przy głównych drogach wylotowych, po zewnętrznej stronie murów obronnych. Według przek-

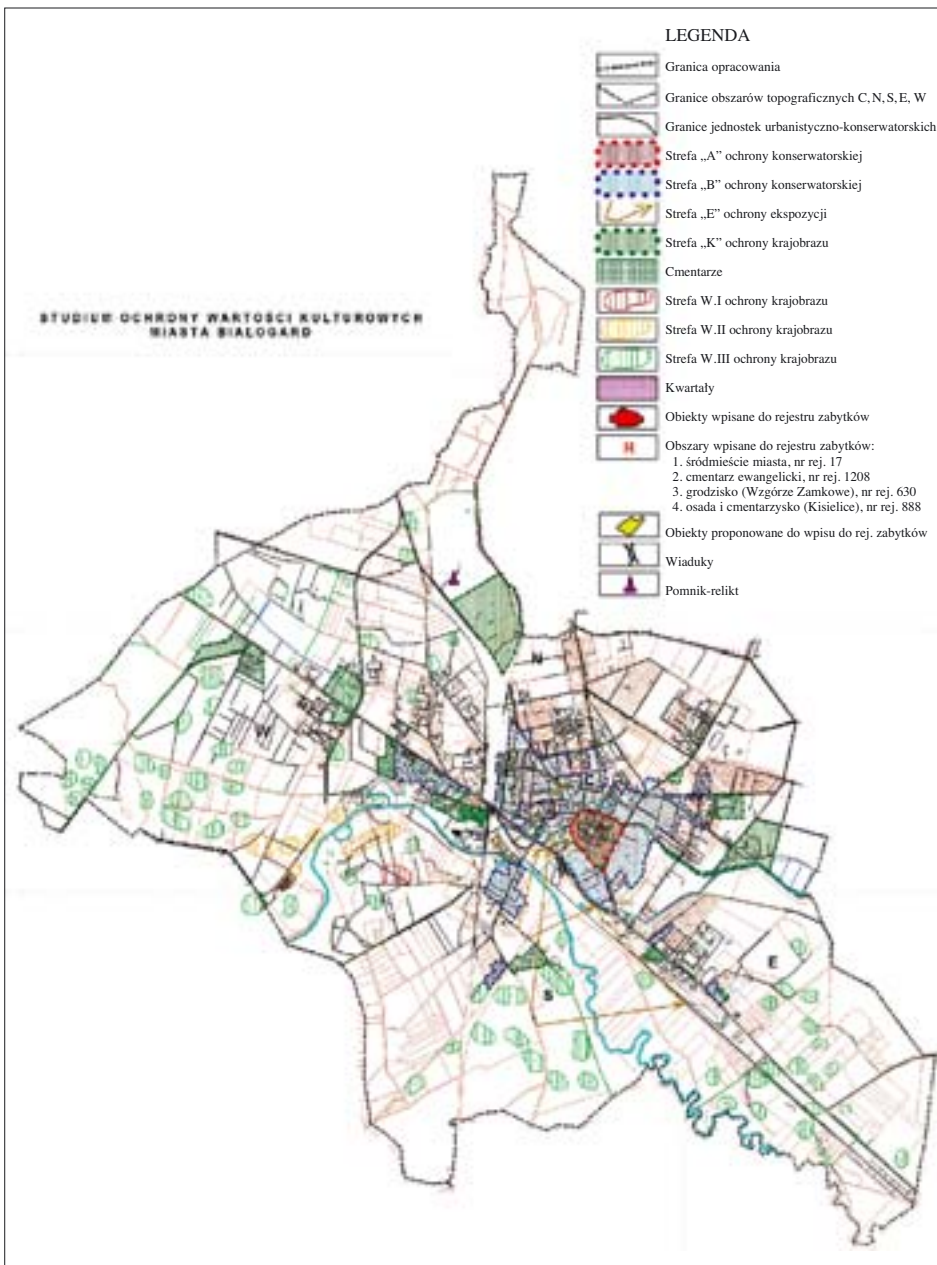
arów źródłowych w 1849 r. w mieście znajdowało się już 412 domów, a w 1865 r. było ich 467²¹.

Dynamikę rozwoju miasta zwiększyła budowa kolei żelaznej na trasie Szczecin – Białogard – Koszalin, zakończona w 1859 r. W ostatniej ćw. XIX w. połączenia kolejowe rozbudowano, a w Białogardzie powstał znaczący w skali Pomorza węzeł kolejowy²². Nowoczesny transport przyczynił się do rozwoju przemysłu, a to z kolei zaowocowało wzrostem liczby ludności oraz budownictwa mieszkaniowego i instytucjonalnego. W 2. poł. XIX w. powstało kilkanaście różnego typu fabryk, małych zakładów rzemieślniczych i przetwórczych. Rozwinął się zwłaszcza przemysł drzewny. Powstała fabryka parkietów, papy, przetwórnice wapna i kilka tartaków. Działały też odlewnie żelaza i fabryki maszyn. Rozwinął się przemysł przetwórczo-rolny. Rozbudowano młyny, gorzelnie i browary, wybudowano mleczarnię, roszarnię lnu, suszarnię nasion leśnych²³.

Nastąpił szybki wzrost ludności. W 1852 r. miasto liczyło 3854 osoby, a w 1880 r. już 7868 mieszkańców²⁴. Stało się to przyczyną ostrego kryzysu mieszkaniowego, utrzymującego się do okresu międzywojennego²⁵. Wielkie zagęszczenie zabudowy oraz brak kanalizacji były przyczyną rozprzestrzeniania się chorób zakaźnych, co odnotowano w źródłach

13. Dom Pomocy Społecznej, widok od strony południowej, ul. Kołobrzaska.
13. Social Assistance House, view from the south, Kołobrzaska Street.

w 1853 i 1866 r. Zmarło wtedy ponad 400 osób. Władze miejskie doszły do wniosku, że przyczyną tzw. morowego powietrza były mury obronne, które postanowiono rozebrać. Do prac przystąpiono w 1866 r., demontując odcinki po północnej i zachodniej stronie miasta. Cegły sprzedano, a ich część użyto do budowy nawierzchni ulic.

Rozebranie murów przyczyniło się do poszerzenia obszaru Starego Miasta o tereny po fosie i wałach. Ze względu na przestarzały charakter zabudowy w obrębie murów rozebrano stary ratusz oraz domy w konstrukcji szkieletowej, zastępując je domami murowanymi z parterami przeznaczonymi na sklepy²⁶. W latach 90. XIX w. rozebrano również szpital Św. Ducha, a na jego miejscu wybudowano kamienno-ceglany gmach szkoły podstawowej. Ze starszych budowli pozostały nieliczne obiekty. Rynek Starego Miasta, po rozebraniu ratusza, zmienił charakter z placu targowego na reprezentacyjny plac miejski, gdzie w 1898 r. ustawiono pomnik poświęcony cesarzowi Wilhelmowi I²⁷.

14. Mapa *Studium ochrony wartości kulturowych miasta Białogard*.

14. Map: *Study on the protection of the cultural values of the town of Białogard*.

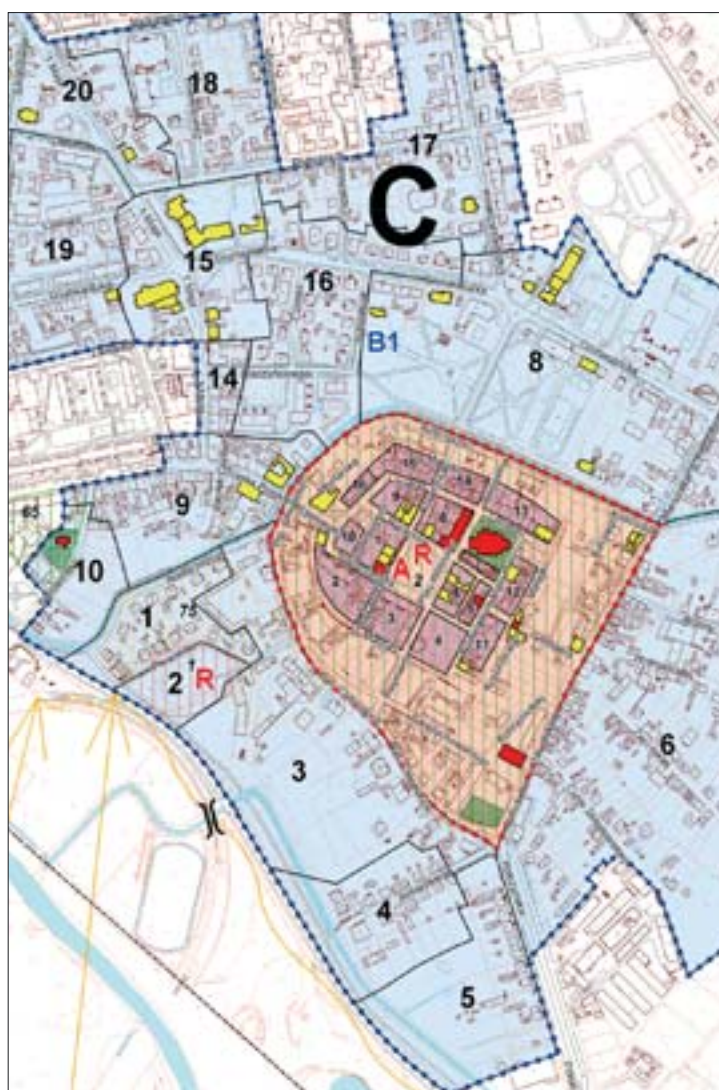

Pod koniec lat 80. XIX w. w obręb starówki włączono teren po dawnych mokradłach, leżący po północnej stronie Starego Miasta. Przeznaczono go na park miejski (il. 7), na którego tyłach powstały reprezentacyjne gmachy: gimnazjum wybudowane w latach 1872-1875, szkoła przygotowawcza oraz Dom Opieki, zwany Kleist Retzow Stift²⁸.

Równolegle przebudowano zniszczone pożarem Przedmieście Karlińskie. Powstał tu dworzec kolejowy wzniesiony w latach 1857-1860 i nowa siatka ulic z zabudową przemysłową w pobliżu dworca i mieszkaniową przy głównej ulicy przedmieścia Friedrichstrasse – ob. Wojska Polskiego (il. 9). Ulicę tę obudowano w obu pierzejach okazałymi kamienicami wznoszonymi od końca XIX w. do I wojny światowej. W kilku kwartałach, na wschód od dworca, pozostawiono stodoły, a część terenu przeznaczono na potrzeby garnizonu. Zasadnicza zabudowa kompleksu wojskowego zajmowała teren poza linią kolejową przy szosie kołobrzeskiej, gdzie powstał lazaret. Pierwsze koszary zaczęto budować w 1885 r. przy ul. Kołobrzeskiej (il. 8, 10) za cmentarzem komunalnym²⁹. Ok. 1900 r. przy ul. Wojska Polskiego zbudowano gmach poczty³⁰.

Na Przedmieściu Koszalińskim utrzymało się dawne rozplanowanie, wymieniono tylko zabudowę przy głównej ul. Piłsudskiego na okazałe kamienice czynszowe. Przy bocznych uliczkach pozostawiono zabudowę tradycyjną z parterowymi domami i ciągami stodoł, które rozebrano po pożarze z 1866 r. Wzgórze zamkowe użytkowano jak dotychczas. Zlikwidowany został jedynie barokowy ogród, na którego miejscu ok. 1880 r. rozpoczęto budowę domów mieszczańskich. Powstawały tu one do początku XX w.

W końcu XIX w. w mieście wzniesiono kilka obiektów związanych z przemysłem. W latach 1892-1893 po pd.-wsch. stronie miasta zbudowano zespół rzeźni miejskiej, w 1896-1898 gazownię, w 1900 r. powstała centrala elektryczna. W 1906 r. zbudowano betonowy most na Liśnicy³¹.

15. Centrum, fragment mapy *Studium ochrony wartości kulturowych miasta Białogard*.

15. City centre, fragment of map: *Study on the protection of the cultural values of the town of Białogard*.

16. Brama Wysoka od strony ul. Grottgera.
16. High Gate seen from Grottgera Street.

17. Perspektywa zabudowy ulicy Wojska Polskiego z budynkiem poczty.
17. Perspective of the development of Wojska Polskiego Street together with the post office.

Rozwój miasta w 1. połowie XX wieku

Na początku XX stulecia w całym mieście licznie powstawały domy jednorodzinne i wielorodzinne. Wznosili je miejscowi budowniczowie, m.in. Utechtowie, z której to rodziny wywodził się znany niemiecki rzeźbiarz. Ogółem liczba budynków mieszkalnych w Białogardzie w 1905 r. wynosiła 673 domy jednorodzinne, wielorodzinne i budowle użyteczności publicznej, w tym dwa kościoły średniowieczne i jeden z XVII w. W 1903 r. w mieście wzniesiono również nową okazałą siedzibę władz powiatowych z mieszkaniem dla starosty.

I wojna światowa i następujący po niej kryzys, zahamowały na kilka lat rozwój miasta. Z tego powodu m.in. nie został zrealizowany w całości plan rozbudowy Białogardu opracowany w 1910 r. Pod rozbudowę mieszkaniową włączono wówczas tzw. Łąki Dębczyńskie, położone po pn.-wsch. stronie miasta.

Po wojnie sytuacja demograficzna i mieszkaniowa w mieście uległa zasadniczej zmianie. Liczba mieszkańców wzrosła z 9260 osób w 1914 r. do 13 545 dziesięć lat później. Przyczyną była migracja ludności niemieckiej z terenów Wielkopolski, która

po 1918 r. wróciła do Polski, i z krajów nadbałtyckich ogarniętych komunistyczną rewolucją. Pod względem przeludnienia Białogard zajmował wówczas 3. miejsce w Niemczech. Tymczasem w okresie wojny wybudowano tu tylko 35 mieszkań. Ponadto według opisów Nohsego, referenta miejskiego, warunki mieszkaniowe w mieście były tragiczne. Na obszarze Starego Miasta w 235 domach mieszkało średnio ok. 2820 osób. W oficynach były chlewy, odchody składano na dziedzińcach. Wiele przeszło stuletnich domów, głównie przy rynku, wymagało gruntownych remontów³².

Ożywienie w budownictwie rozpoczęło się po 1923 r. Powstały spółdzielnie mieszkaniowe wznoszące domy prywatne, spółdzielcze i socjalne. W latach 1919-1928 wybudowano 753 mieszkania. Zabudowę willową zlokalizowano w pobliżu Starego Miasta (il. 11), zakładową – w sąsiedztwie przedsiębiorstw (np. przy elektrowni białogardzkiej), a pod socjalne budownictwo wielorodzinne przeznaczano tereny na obrzeżach miasta, m.in. przy ul. Połczyńskiej, gdzie powstało niewielkie, zwarte osiedle tanich domków i znacznie większe przy ul. Koszańskiej. Domy budowano według specjalnie opracowanego projektu oszczędnościowego³³.

18. Zaulek nad Liśnicą przy młynie, ul. Wojska Polskiego.
18. Lane next to the mill on the Liśnica, Wojska Polskiego Street.

19. Dekoracja obramienia bramy domu przy ul. Klonowej 25.
19. Decoration of a gate frame in a house in 25 Klonowa Street.

Równolegle powstawały gmachy użyteczności publicznej. W 1921 r. gmina katolicka zbudowała niewielki kościół razem z plebanią przy ul. Dąbrowszczaków. W 1928 r. przy tej samej ulicy powstał gmach szkoły podstawowej (ob. Zespół Szkół Zawodowych), w 1927 r. przy ul. Szpitalnej wybudowano szpital powiatowy, a w latach 1934-1935 przy ul. Chopina – szpital wojskowy obsługujący 2 nowe zespoły koszar, wzniesione w tym samym czasie przy ulicach Zwycięstwa i Połczyńskiej. Na potrzeby garnizonu powstał także dom oficera przy ul. Mickiewicza (ob. Urząd Skarbowy) oraz domy mieszkalne. W latach 30. XX w. zbudowano urząd finansowy. W 1929 r. przebudowany został dworzec, przed jego fasadą utworzono okazały plac. W pobliżu powstał dom dla pracowników kolei (il. 12). Rozbudowane zostały instytucje opiekuńcze. Na Przedmieściu Kołobrzeskim powstał dom opieki Pommersche Trinkerrettungshaus Johannishaus (il. 13), a na Przedmieściu Koszalińskim zbudowano zespół opiekuńczy Maria Marta-Haus³⁴.

Zabudowa Starego Miasta nie uległa w tamtym czasie istotnym przekształceniom. W latach 20. ub. stulecia rozbudowano park na zapleczu gimnazjum, stanął tam m.in. pomnik w formie kolumny zwieńczonej orłem. W 1923 r. wyburzono domy z północnej pierzei rynku i wybudowano okazały ratusz, którego

otwarcie nastąpiło w 1926 r. W 1924 r. zdemontowano pomnik cesarza, a na jego miejscu postawiono monument poświęcony pamięci poległych w I wojnie światowej. W tym samym roku wyremontowano Bramę Wysoką i otwarto w niej Muzeum Regionalne. W końcu 1929 r. wybudowano nowoczesny gmach domu towarowego. W okresie międzywojennym dokończono kanalizację miasta. W 1921 r. powstało centralne ujęcie wody z wieżą ciśnień. W latach 1934-1936 w pobliżu szpitala wojskowego przy ul. Moniuszki wzniesiono obiekt sportowy ze stadionem i basenami oraz parkiem. W 1938 r. zburzono stojącą w mieście synagogę.

Rozwój miasta po 1945 roku

4 marca 1945 r. wojska sowieckie wkroczyły do Białogardu. Zabudowa miasta, w przeciwieństwie do zniszczonego niemal całkowicie Kołobrzegu, ocalała w całości. W ślad za wojskiem do Białogardu zaczęli napływać polscy osadnicy, którzy już w marcu utworzyli tu zarząd miejski, jednak przez pierwsze miesiące po zakończeniu wojny miastem zarządzała komendantura radziecka. Rosjanie przejęli i użytkowali do 1992 r. trzy kompleksy koszar, plac ćwiczeń, strzelnicę, szpital, kasyno oficerskie i kilkadziesiąt domów mieszkalnych.

20. Zabudowa ul. Lipowej, widok z narożnika ul. Dworcowej.

20. Development of Lipowa Street, view from the corner of Dworcowa Street.

Przez kilka lat powojennych usuwano skutki dewastacji, przywracając funkcjonowanie infrastruktury i zakładów przemysłowych oraz remontując zaniedbane gmachy publiczne i domy, z których kilka rozebrano. Porządkowanie zabudowy poprzez rozbiórki mniej lub bardziej zniszczonych budynków stało się od tej pory praktyką stosowaną do dziś. Najwięcej domów rozebrano na terenie Starego Miasta oraz w północnej pierzei ul. Wojska Polskiego. Według sprawozdania z działalności MRN za 1955 r. w mieście znajdowało się 1141 budynków mieszkalnych: 21 miało pochodzić sprzed 1800 r. (do dziś nie pozostał ani jeden), 246 z XIX w., a pozostałe z lat 1900-1945.

W latach 1952 i 1953 dokonano zmian nazw ulic, zamalowując jednocześnie niemieckie napisy i reklamy na elewacjach domów. Pojawiły się też pierwsze inwestycje budowlane. Rozpoczęto budowę 2 bloków mieszkalnych przy ul. Grunwaldzkiej oraz budowę rurociągu wodnego z Dębczyna do Białogardu. W latach 60. XX wieku uporządkowano parki, skwery i ulice. Trwały rozbiórki na przedmieściach i na terenie Starego Miasta, gdzie miejsca po rozebranych domach pozostają do dziś niezabudowane. Poza Starówką w latach 1963-1969 wybudowano 24 bloki mieszkalne, powstały też dwa nowe osiedla: Chopina i Kochanowskiego. W latach 70. XX w. rozpoczęto budowę osiedli mieszkaniowych im. Nowotki i Kołobrzeskie, które zostały ukończone w latach 1980-1990. Po 1989 r. Białogard przejął po wojskach Armii Radzieckiej 14 budynków mieszkalnych z 358 lokalami, 67 budynków użytkowych i 22 inne obiekty, w tym zespół szpitala przy ul. Chopina. Większość odzyskanych budowli adaptowano na mieszkania.

W latach 90. XX w. nadal rozbierano zabytkowe budowle, w tym gmach Zarządu Domeny. W ramach prac „porządkowych” większość starych nawierzchni ulic zalano asfaltem. W ostatnich latach obserwuje

się również znaczne przebudowy domów jednorodzinnych i wymianę starej stolarki okien na stolarkę plastikową³⁵.

Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego miasta

Procesy transformacji ustrojowej rozpoczęte w latach 90. XX w. wymusiły wprowadzenie nowelizacji do przepisów prawnych dotyczących planowania i zagospodarowania przestrzennego, ochrony zabytków, praw własności oraz kompetencji samorządów lokalnych. Ujawniły się nowe problemy na styku działań służb konserwatorskich oraz prywatnych i samorządowych właścicieli budynków. Jedni dążyli bowiem do ochrony i utrzymania historycznych struktur i tradycyjnego charakteru zabytkowych miast, drudzy – do modernizacji i rozbudowy oraz dostosowania zabytkowych obiektów do obowiązujących standardów technicznych.

Problematyka funkcjonowania małych miast zabytkowych w warunkach gospodarki rynkowej spowodowała przemiany w doktrynie konserwatorskiej, akceptację zasad ekonomicznych i przyjęcie pojęcia znaczenia zabytku jako „produktu turystycznego”³⁶.

Powyższe uwagi odnoszą się do sytuacji Białogardu – miasta o ponad 700-letniej historii, które u progu XXI w. poszukuje możliwości aktywizacji obywatelskiej i rozwoju gospodarczego. Władze samorządowe miasta, świadome znaczenia walorów kulturowych jako ważnego kryterium określającego potencjalne możliwości dalszego rozwoju, zleciło w 2005 r. Regionalnemu Ośrodkowi Badań i Dokumentacji Zabytków w Szczecinie wykonanie *Studium ochrony wartości kulturowych miasta Białogard wraz z weryfikacją gminnej ewidencji zabytków*.

Cel opracowania. Było nim ustalenie zasad ochrony krajobrazu kulturowego uwzględniających rozwój

przestrzeny miasta oraz problematykę waloryzacji zabytkowej substancji. Opracowanie objęło takie zagadnienia, jak:

- wskazanie obiektów i obszarów o walorach zabytkowych, które powinny podlegać ochronie konserwatorskiej na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r.;
- wyznaczenie granic stref ochrony konserwatorskiej A, B, K, E oraz stref ochrony archeologicznej W;
- stworzenie koncepcji zagospodarowania przestrzennego i rewaloryzacji obszarów kulturowych miasta – wytyczne konserwatorskie.

Zakres opracowania pokrywa się z granicami administracyjnymi miasta.

Metoda. Studium składa się z dwóch części, dotyczących:

- aktualizacji gminnej ewidencji zabytków (cz. I),
- ochrony wartości kulturowych miasta Białogard (cz. II).

Aktualizację gminnej ewidencji miasta poprzedzono badaniami terenowymi, dokumentacją fotograficzną i weryfikacją kart adresowych Zachodniopomorskiego Konserwatora Zabytków oraz autorskich kart ewidencyjnych wykonanych w 1988 r. przez firmę Akant z Koszalina. Rozpoznaniu stanu zachowania historycznej zabudowy miasta posłużyła też analiza materiałów kartograficznych: współczes-

nych podkładów sytuacyjno-wysokościowych oraz archiwalnych map, planów oraz ikonografii. Wyniki prac zostały zawarte w kartach sporządzonych dla poszczególnych obiektów.

Karty wykonano według wzoru opracowanego przez ROBiDZ w Szczecinie dla istniejących obiektów. Każda karta zawiera:

- informacje dotyczące położenia obiektu (adres wraz z numerem ewidencyjnym działki), rodzaju obiektu (nazwa własna, pierwotna i obecna funkcja) oraz datowania;
- wycinek aktualnej mapy sytuacyjno-wysokościowej wraz z działką przynależną przedmiotowej nieruchomości, co umożliwi przeanalizowanie sposobu zagospodarowania posesji i jej najbliższego sąsiedztwa;
- co najmniej jedno zdjęcie reprezentatywnego obiektu;
- uwagi dotyczące cech charakterystycznych obiektu i jego walorów zabytkowych.

Karty opracowano dla 884 obiektów, nadając im postać formularzy uporządkowanych według adresów, zebranych w osobnym katalogu „KARTY”, w programach Word 2003 i Word 97/2000³⁷.

Uzupełnieniem tej części studium jest tabela zbiorcza z wykazem wszystkich obiektów, dla których były opracowane jakiegokolwiek karty ewidencyjne.

21. Budynek fabryczny, ul. Klonowa 9.
21. Factory building, 9 Klonowa Street.

Studium ochrony wartości kulturowych miasta składa się z następujących elementów:

- historii rozwoju przestrzennego i zabudowy miasta,
- analizy i oceny elementów budujących krajobraz kulturowy miasta, wniosków oraz zestawienia tabelarycznego zasobów dziedzictwa kulturowego,
- dokumentacji fotograficznej obejmującej archiwalia, ikonografię, kartografię oraz widoki miasta,
- stref ochrony konserwatorskiej, w tym stanowisk archeologicznych,
- mapy miasta w skali 1:5000 (opr. w Mapinfo), zawierającej oznaczenie granic stref ochrony konserwatorskiej A, B, K, E, WI, WII, WIII, podział na jednostki urbanistyczno-konserwatorskie, oznaczenie obiektów i obszarów chronionych wpisem do rejestru zabytków i typowanych do wpisu do rejestru (il. 14).

W opracowaniu przeanalizowano trzy grupy zagadnień budujących krajobraz kulturowy miasta:

- strukturę przestrzenną,
- krajobraz archeologiczny,
- zespoły zieleni miejskiej.

Opracowanie przekazano zleceniodawcy w formie cyfrowej wraz z dodatkowym plikiem zawierającym dokumentację fotograficzną wykonaną w trakcie weryfikacji.

Charakterystyka struktury przestrzennej miasta

Ze względu na duże rozproszenie i niejednorodność historyczną zabudowy na potrzeby Studium podzielono obszar miasta na jednostki urbanistyczno-konserwatorskie według metody JARK-WAK waloryzującej krajobraz kulturowy. W celu sprawnego wyszukiwania opisywanych jednostek w obrębie miasta przyjęto podział topograficzny na 5 dużych obszarów:

C – Centrum: teren średniowiecznego miasta w granicach murów i wzgórze zamkowe wraz z dużym kołnierzem urbanistycznym, obejmującym większość zabudowy w centrum miasta (il. 15),

W – Zachód: teren wydzielony wzdłuż ul. Ogrodowej i dalej szosą w kierunku Świdwina oraz ul. Fabryczną i linią kolejową po zachodniej stronie,

N – Północ: teren wydzielony po wschodniej stronie linii kolejowej oraz wzdłuż ulic: Asnyka, Bolesława Śmiałego i Zwycięstwa,

E – Wschód: teren wydzielony wzdłuż ulic Zwycięstwa, Piastów, Lutyków i linią kolejową do Połczyna,

S – Południe: teren wydzielony przebiegiem linii kolejowych w kierunku Połczyna i do Świdwina.

Poszczególne jednostki urbanistyczno-konserwatorskie, rozumiane jako zespoły zabudowy o podobnej chronologii, formach i zasadach kompozycji, oznaczono w opracowaniu w sposób następujący:

- litera wskazująca część miasta (C, W, N, E lub S),
- litera wskazująca rodzaj strefy ochrony konserwatorskiej oraz jej numer (A, B, K lub E),

- cyfra oznaczająca kolejny obszar w danej strefie ochrony konserwatorskiej (duże strefy ochrony zostały podzielone na mniejsze obszary – podstrefy).

Przykładowo: N/K1/2 oznacza obszar położony w północnej części miasta, w strefie K ochrony krajoobrazu numer 1 oraz w podstrefie 2.

Jednostki urbanistyczno-krajoobrazowe, o historycznej zabudowie i zagospodarowaniu, nieobjęte żadną ze stref ochrony z powodu utraty jednorodności formalnej i kompozycyjnej, zostały oznaczone symbolem obszaru miasta (C, N, S, E, W) oraz kolejnym numerem. Przykładowo: N1 oznacza kolejny (pierwszy opisywany) obszar położony w północnej części miasta, wyłączony spod stref ochrony konserwatorskiej, lecz posiadający zabudowę historyczną objętą np. gminną ewidencją zabytków, dla której zaleca się opracowanie zapisów w planie miejscowym.

Opis jednostek, ogólna charakterystyka planu i zabudowy

Centrum obejmuje największy obszar zwartej zabudowy miasta z zachowanym średniowiecznym układem Starego Miasta, Wzgórzem Zamkowym z relikwiami wczesnośredniowiecznego grodziska oraz zespołami zabudowy z końca XIX i 1. poł. XX w. o zróżnicowanej funkcji: mieszkalnej, mieszkalno-usługowej, komunalnej i przemysłowej.

W obrębie Starego Miasta z okresu średniowiecza i lokacji miasta zachowało się rozplanowanie rynku i siatka ulic wraz z podziałem na kwartały. Rynek po rewaloryzacji uzyskał charakter zielonego skweru obrzeżonego odcinkami żywopłotu, a we wschodnim narożniku wzniesiono przeszklony tunel eksponujący odsłonięte relikty pierwotnego ratusza.

Najstarszymi obiektami są tu: gotycki kościół parafialny p.w. Najświętszej Marii Panny i mury obronne z Bramą Wysoką. Z historycznej zabudowy mieszkalnej pozostały 44 domy z okresu od poł. XIX w. do wybuchu I wojny światowej. Z późniejszych czasów pochodzą: neorenesansowy ratusz (obecnie bank) przy placu Wolności nr 16-17 i modernistyczny dom handlowy (obecnie siedziba policji) przy ul. Staromiejskiej 29. Pozostałe budynki historyczne to kamienice charakterystyczne dla zabudowy małych miast na Pomorzu: parterowe lub dwukondygnacyjne, o wysokich dachach krytych w większości dachówką, z elewacjami zdobionymi detalem nawiązującym do stylów historycznych. Niewykluczone, że w murach obwodowych i piwnicach wielu domów znajdują się relikwety murów pochodzące z wcześniejszych okresów. Po 1945 r. na skutek zaniedbań i zaniechań bieżących remontów doszło do wyburzeń oraz do powstania nowej zabudowy, niedostosowanej do charakteru Starówki.

Wzgórze zamkowe oddalone ok. 150 m na pd-zach. od linii staromiejskich murów obronnych, przy

22. Park leśny, połączone stawy.
22. Woodland park, twin ponds.

ul. Płowieckiej, pozostaje niezabudowane od 1999 r., kiedy to rozebrano XVIII-wieczny budynek dawnej domeny Białogardzkiej. Jego teren pozostaje niezagospodarowany, w kwietniu 2005 r. na szczycie wzgórza ustawiono drewniany krzyż upamiętniający papieża Jana Pawła II. Wzgórze, choć ma charakterystyczną formę krajobrazową, na skutek wtórnego, współczesnego wygrozdzenia i zabudowy mieszkalnej od strony pn.-wsch. i pd.-zach. nie jest czytelne w sylwecie miasta.

Obszar graniczący ze Starym Miastem od pd.-zach., pd.-wsch. i ograniczony od północy korytem Liśnicy charakteryzuje się zróżnicowaną intensywnością zagospodarowania. Zabudowany jest obiektami wznoszonymi od końca XIX do poł. XX w., o dominującej funkcji mieszkalnej i mieszkalno-usługowej (il. 13). Rozplanowanie przebiegu ulic: Batalionów Chłopskich, Aldony, Hoffmanowej i Zapolskiej zachowało historyczne elementy układu komunikacyjnego o rodowodzie sięgającym średniowiecza. Ulice mają w części nawierzchnię brukowaną z nieobrobionych kamieni (kocie łby), bez chodników i krawężników, a w niektórych fragmentach zachowały się relikty rynsztoków. Występują tu zróżnicowane typy zabudowy: śladowo o układzie zagrodowym, wolno stojące oraz zwartej zabudowy kalenicowej tworzącej pierzeje. Zachowana zabudowa

gospodarcza to: stodoły, warsztaty i szopy lokowane w głębi posesji, o konstrukcji ryglowej i mieszanej. Liczne obiekty ze względu na zły stan techniczny wymagają remontu i napraw. Dominantę wysokościową stanowi wieża ciśnień usytuowana w południowym krańcu tego obszaru. Obiekty wzniesione po 1945 r. swymi gabarytami oraz agresywną kolorystyką nie są dostosowane do zabudowy historycznej.

Teren graniczący od północy i zachodu ze Starym Miastem to dawne Przedmieście Stare (Karlińskie), a przebieg ulic: Wojska Polskiego (il. 17, 18) i Świdwińskiej pokrywa się z rozplanowaniem historycznym o tradycji średniowiecznej. W tej części miasta występują kamienice z ok. poł. XIX do pocz. XX stulecia oraz z lat międzywojennych. Tworzą one odcinki zwartych pierzei. Dwu- i trzykondygnacyjne budynki o urozmaiconej geometrii dachów i bogato dekorowanych fasadach nawiązują do stylów historycznych (il. 20). Zabudowę mieszkalną uzupełniają gmachy administracji publicznej: neobarokowa siedziba starostwa Białogard i urzędu miasta (il. 1) oraz neogotycka poczta i zabudowania sądu. Obiekty te, zbudowane na pocz. XX stulecia, wyróżniają się skalą i starannym opracowaniem elewacji (il. 19). W kwartale sąsiadującym z terenem dworca powstała zabudowa o charakterze przemysłowym (il. 21) i obiekty magazynowe.

23. Budynek dawnej elektrowni w zespole UNICON, ul. Świdwińska 22-24.

23. Building of a former power plant in the UNICON complex, 22-24 Świdwińska Street.

W ostatnich dekadach XIX stulecia zaczęto kształtować założenia ogrodowo-parkowe dostępne dla ogółu mieszkańców. Po rozebraniu północnego odcinka murów staromiejskich rozpoczęto porządkowanie terenu po obu stronach przepływającej tu Liśnicy. Od strony Starego Miasta powstała trasa spacerowa o układzie bulwaru, a za rzeką rozplanowano ogród przy miejskim gimnazjum usytuowanym przy ul. Grunwaldzkiej.

Przykładem modernistycznej zabudowy wstęgowo-blokowej jest zespół monumentalnych gmachów mieszkalnych pracowników kolei, zbudowany w sąsiedztwie dworca, obudowujący styk ulic Dworcowej – Drzymały – Klonowej. Komponowany zespół budynków odsunięto od linii zabudowy, tworząc czworokątny plac rozdzielony przebiegiem ul. Dworcowej, wypełniony drzewami i krzewami ozdobnymi. W ten sposób stworzono efektowną oprawę i perspektywę na fasadę dworca na zamknięciu osi ul. Dworcowej.

W tym samym czasie powiększono teren parku przy miejskim gimnazjum, przyłączając niezabudowany obszar sąsiadujący z zabudowaniami fundacji Kleist-Retzow (obecnie Miejski Dom Kultury). Charakterystycznym elementem krajobrazu miasta są nasadzenia drzew wzdłuż głównych ulic poza obrębem średniowiecznego miasta. Najstarsze okazy rosną wzdłuż ulic: Lipowej, 1 Maja, Grunwaldzkiej i Dąbrowszczaków.

Zachód – zespoły historycznej zabudowy i zieleni komponowanej zlokalizowane są po obu stronach ul. Kołobrzeskiej. Od powstania linii kolejowej sytuowano tu zakłady produkcyjne i obiekty magazynowe, co przesądziło o dominacji tego typu zabudowy w krajobrazie tej części miasta. Poszczególne zespoły zabudowy oddzielone są terenami niezabudowanymi. Największymi zespołami zabudowy historycznej są tu: koszary z końca XIX w., zakład odwykowy dla alkoholików (obecnie Dom Pomocy Społecznej), szkółka roślin ozdobnych z wyłuszcarnią nasion,

zespołem suszarni (il. 24) i obiektami biurowo-mieszkalnymi, arboretum z kolekcją rzadkich gatunków ozdobnych drzew i krzewów.

W pobliżu koszar znajduje się zespół zabudowań szpitala miejskiego, którego otoczenie zakomponowano jako ozdobny ogród, wykorzystując jego dogodne położenie nad Liśnicą. Ponadto w tej części miasta znajdują się zabytkowe zespoły zieleni: cmentarz komunalny przy ul. Chocimskiej, teren nieczynnego cmentarza z końca XIX w. oraz strzelnica założona w latach międzywojennych XX stulecia.

Północ – w północnej części miasta znajduje się największy kompleks zieleni – las miejski, który od końca XIX w. był miejscem rekreacji mieszkańców Białogardu. Zalesiony teren poprzecinany korytami niedużych strumieni zagospodarowano, wytyczając sieć ścieżek, regulując naturalne ciek i łącząc systemem stawów (il. 22). W latach 20. XX w. przeniesiono tu pomnik cesarza Wilhelma I z rynku Starego Miasta.

Omawiany obszar, pozbawiony po 1945 r. odpowiedniej pielęgnacji, zatracił swe pierwotne walory. W latach 70. XX wieku w południowej części utworzono park miejski, zachowując stare okazy drzew i cenne krzewy, część ścieżek została wyasfaltowana, zbudowano amfiteatr. Polanę, gdzie pierwotnie znajdowała się restauracja, zagospodarowano na potrzeby Miejskiego Przedsiębiorstwa Komunikacji.

Wschód – obszar o dominującej zabudowie jednorodzinnej z lat 30. XX w. oraz dużych walorach krajobrazowych. Dwa zespoły budynków mieszkalnych zlokalizowane przy Szosie Połczyńskiej oraz towarzysząca zabudowa zachowały pierwotny charakter i cechy jednorodności.

W rejonie tym jest usytuowany szpital wojskowy (Centrum Rehabilitacji). Zespół składa się z monumentalnego, wieloskrzydłowego gmachu głównego i kilku pawilonów, z których część powstała po 1945 r.

Zabudowaniom towarzyszy zielen o charakterze ogrodowo-parkowym, przestrzenie między budynkami wypełniają trawniki, wzdłuż ścieżek i dróg wewnętrznych oraz granic założenia nasadzono szpalery drzew.

W tej części miasta zachowały się dwa zabytkowe cmentarze: żydowski założony w 1823 r. i komunalny powstały w 2. poł. XIX w. Na pocz. XX w. po uregulowaniu koryta Liśnicy utworzono nastrojowe miejsce spacerów o romantycznej nazwie Poetensteig – Ścieżka Poetów, które stanowi przedłużenie bulwaru nadrzecznego wzdłuż północnego odcinka murów Starego Miasta. Trasa spacerowa wiedzie w kierunku wschodnim daleko poza obręb zabudowań miasta. W latach 30. XX stulecia powstał w tym rejonie obszerny teren sportowo-rekreacyjny z zespołem basenów, stadionem i kortami tenisowymi, który funkcjonuje do dzisiaj.

Południe – obszar o najmniej zurbanizowanym charakterze, zabudowie historycznej wzniesionej w 1. poł. XX w. wzdłuż ulic: Kisielice Duże, Rolna, Ogrodowa i Kisielice Małe. Zabudowę mieszkalną w układzie obrzeżnym i zagrodowym, zróżnicowaną typologicznie tworzą budynki wolno stojące wielo- i jednorodzinne oraz szeregowe. Domy o rozbudowanych bryłach i starannym opracowaniu elewacji sąsiadują ze skromnymi, parterowymi. Jako osobny zespół zachowało się założenie folwarczne z zaniedbanym parkiem, zabudową gospodarczą i mieszkalną – czworaki.

W tej części miasta znajduje się zespół dawnej elektrowni założony w latach 1911-1912, rozbudowywany i uzupełniany w latach międzywojennych i po 1945 r. (obecnie Zakłady Zespołów Elektrycznych UNICON). W zespole wyróżnia się efektowny, czterokondygnacyjny budynek z detalem o cechach secesji (il. 23). Walory krajobrazowe założeniu nadaje zespół zieleni o układzie ogrodowo-parkowym. Występują w nim: cisy, daglezie, świerk serbski i platan.

Zespoły poza strefami ochrony

Na terenie miasta wyróżniono 8 zespołów zabudowy poza strefami ochrony konserwatorskiej:

Centrum: osiedle domów pracowniczych kolei, usytuowane w kwartale ograniczonym ulicami: Kolejową, 8 Marca, Drzymały, zbudowane w latach międzywojennych XX w. w sąsiedztwie dworca kolei wąskotorowej.

Północ: 3 zespoły zabudowy z lat 30. XX w.: dawny zespół koszarowy przy ul. Zwycięstwa, zespół zabudowy jednorodzinnej przy ulicach: Mestwina, Ważów, Bolesława Śmiałego, domy jednorodzinne przy ulicach: Dąbrowszczaków i Kochanowskiego.

Wschód: zabudowa mieszkaniowa przy ulicach Leśnej i Podlaskiej z lat międzywojennych XX w. obejmująca dawny zespół koszarowy o zachowanej kompozycji urbanistycznej przy Szosie Połczyńskiej, osiedle mieszkaniowe z lat 30. i 40. XX w. w rejonie ulic Górnośląskiej, Elbląskiej, Chopina i Noskowskiego.

Południe – zespół dawnej elektrowni, obecnie Zakłady Zespołów Elektrycznych UNICON.

Zasady ochrony

Zgodnie z art. 19 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania uwzględnia się w szczególności ochronę:

- zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
- innych zabytków nieruchomości znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
- parków kulturowych.

W opracowaniach, wymienianych w ustawie, w zależności od potrzeb określone są strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na

24. Suszarnia nasion, ul. Kołobrzeska 5.
24. Seed drying plant, 5 Kołobrzeska Street.

celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. W Studium, którego ustalenia stanowiąc mają wnioski do takich opracowań, zaproponowano sposoby ochrony wartości kulturowych. Wskazano:

- obiekty i obszary, które ze względu na szczególne w skali miasta walory historyczne, artystyczne lub naukowe typowane są do wpisu do rejestru zabytków województwa zachodniopomorskiego;
- obiekty znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków (pierwsza część powierzonego zadania). Zasady ochrony obiektów ewidencyjnych znajdujących się w strefach ochrony konserwatorskiej dotyczą: konieczności uzgadniania ze służbami konserwatorskimi działań budowlanych i innych, które mogą powodować zmiany stanu i wyglądu obiektu, oraz zachowania we właściwym stanie technicznym i użytkowym historycznej struktury budynku;
- obszary, które należy objąć strefami ochrony konserwatorskiej oraz ustalono szczegółowe wytyczne konserwatorskie dla tych stref.

Na potrzeby Studium dla Białogardu uszczegółowiono definicje stref ochrony konserwatorskiej, uwzględniając cele ochrony i formy realizacji tych celów.

Strefa A ochrony konserwatorskiej układu urbanistycznego średniowiecznego miasta lokacyjnego to teren podlegający ścisłej ochronie konserwatorskiej. Obejmuje czytelny układ przestrzenny, wyróżniający się dużą wartością kulturową i dobrym stanem zachowania historycznie ukształtowanej struktury oraz wypełniony oryginalną i mało przekształconą zabudową.

Za cele ochrony w strefie A uznano:

- zachowanie historycznych proporcji wysokościowych kształtujących sylwetę zespołu, wraz z dominantami;
- zachowanie i odtworzenie historycznego charakteru wnętrza urbanistycznych, układu ulic i placów z zachowaniem ich przebiegu, przekrojów, dawnych linii rozgraniczających oraz linii zabudowy;
- utrzymanie i odtworzenie historycznej dyspozycji terenu, utrzymanie istniejącej zabudowy o wartości historycznej lub regionalnej oraz elementów zagospodarowania terenu we właściwym stanie technicznym i funkcjonalnym;
- utrzymanie historycznej kompozycji obiektów z ograniczeniem zakresu dopuszczalnych przekształceń i dostosowaniem elementów nowych do kompozycji istniejącej;
- nawiązanie w nowej zabudowie do zasad historycznej kompozycji zespołu i charakteru zabudowy sąsiadującej (historyczna dyspozycja terenu i typ zabudowy).

Realizacja tych celów nastąpi poprzez zapisy planistyczne obejmujące: kompozycję urbanistyczną, linie i intensywność zabudowy, podziały parcelacyjne, formy zabudowy i zagospodarowania terenu.

Strefa B ochrony konserwatorskiej zachowanych elementów zabytkowych to teren pośredniej ochrony

konserwatorskiej. Obejmuje czytelne, lecz nie dominujące historyczne zagospodarowanie terenu, charakterystyczne w skali lokalnej, częściowo wypełnione oryginalną lub przekształconą zabudową historyczną, która może być uzupełniona nowymi obiektami.

Za cele ochrony w strefie B uznano utrzymanie wybranych elementów oraz częściowe ograniczenie swobody kształtowania nowych, a w szczególności zachowanie:

- zasadniczego układu ulic i placów,
- historycznej zasady podziałów parcelacyjnych,
- zabudowy o wartości historycznej,
- historycznej kompozycji wybranych obiektów z dostosowaniem elementów nowych do istniejącej kompozycji,
- kompozycji układów zieleni wraz z koniecznością uzupełniania ubytków i kontrolą nasadzeń z uwzględnieniem doboru gatunkowego drzew i krzewów,
- nawiązań w nowej zabudowie do zasad historycznej kompozycji zespołu i typu zabudowy sąsiadującej.

Strefa E ochrony ekspozycji to obszar widoczności układów zabudowy i dominant oraz elementów naturalnych objęty ochroną konserwatorską, zapewniającą ich ekspozycję z określonych kierunków widokowych.

Celem ochrony strefy E jest utrzymanie i ochrona ekspozycji wskazanych, wartościowych zespołów i obiektów poprzez określenie ograniczeń w realizacji nowych inwestycji.

Strefa K ochrony krajobrazu to teren obejmujący historycznie ukształtowane formy pokrycia terenu, w szczególności zieleń o wartościach przyrodniczych i kompozycyjnych wraz z obiektami architektonicznymi. Ochrona w tym przypadku polega na utrzymaniu ukształtowania i ustalonych elementów oraz ograniczeniu swobody przekształceń obszaru.

Celami ochrony strefy K są zachowanie i rewitalizacja historycznych kompozycji układów zieleni, osi kompozycyjnych i powiązań widokowych.

Strefy ochrony stanowisk archeologicznych

Celem ochrony stanowisk archeologicznych jest ich zachowanie w stanie niezmienionym, ograniczenie do niezbędnego minimum prowadzenia archeologicznych badań ratowniczych oraz prawne uregulowanie sposobu zgłaszania i wykonywania prac ziemnych na terenach, gdzie stwierdzono ślady dawnego osadnictwa.

Wyróżnione strefy ochrony konserwatorskiej to:

Strefa W. I – pełna ochrona archeologiczno-konserwatorska stanowiska, czyli obszaru występowania znalezisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków lub ewidencji konserwatorskiej do bezwzględniego zachowania. Wymaga utrzymania w stanie niezmienionym relikwów kulturowych wraz z układem

topograficznym. Oznacza to powstrzymanie się od użytkowania gospodarczego terenu, a w przypadku stanowisk o własnej formie przestrzennej ekspozycja ich zgodnie z wytycznymi konserwatorskimi określonymi przez właściwy organ do spraw ochrony zabytków (WUOZ).

Strefa W. II – częściowa ochrona archeologiczno-konserwatorska stanowiska archeologicznego. Dopuszcza dotychczasowe użytkowanie, które nie powoduje zniszczeń. Zmiany form użytkowania lub inwestycje wymagają przeprowadzenia badań zgodnie z wytycznymi właściwego organu ds. ochrony zabytków.

Strefa W. III – ograniczona ochrona archeologiczno-konserwatorska stanowiska archeologicznego. Obowiązuje utrzymanie dotychczasowego użytkowania, które nie powoduje zniszczeń. Zmiany sposobu użytkowania lub inwestycje muszą być poprzedzone informacją skierowaną do właściwego organu ds. ochrony zabytków, niekiedy badaniami ratowniczymi i prowadzone pod nadzorem archeologicznym.

Materiały zawarte w I części opracowania, dotyczącej aktualizacji gminnej ewidencji zabytków, wykorzystywane są na bieżąco przy podejmowaniu decyzji o inwestycjach zarówno przez samorządowe służby miejskie, jak i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Natomiast zapisy zawarte w Studium, w których przedstawiono diagnozę stanu krajobrazu i dziedzictwa kulturowego oraz zasady ich ochrony,

po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, są gotowym materiałem do miejscowego planu zagospodarowania miasta³⁸.

Mgr Kazimiera Kalita Skwirzyńska, absolwentka zabytkoznawstwa i konserwatorstwa na Wydziale Sztuk Pięknych UMK w Toruniu, pracuje w Regionalnym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków w Szczecinie jako specjalista ds. zabytków architektury i zabytków ruchomych. Jest autorką monografii Stargardu Szczecińskiego, Osna Lubuskiego, Jasienicy, współautorką popularnonaukowych opracowań o Marianowie, Moryniu, Stolcu, katalogu zabytków gminy Wolin oraz licznych artykułów o architekturze sakralnej, rezydencjonalnej i obronnej Pomorza Zachodniego i Szczecina.

Mgr Anna Małgorzata Walkiewicz, absolwentka historii sztuki Wydziału Historycznego UW oraz studium podyplomowego ochrony i konserwacji zabytkowych założen ogrodowych Wydziału Ogrodniczego SGGW w Warszawie, pracuje w Regionalnym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków w Szczecinie jako specjalista ds. zabytków nieruchomych i krajobrazu kulturowego.

Mgr Sławomir Słowiński, absolwent archeologii na Uniwersytecie Wrocławskim, jest kierownikiem Pracowni Archeologicznej w Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie. Specjalizuje się w badaniach miast zachodniopomorskich. Jest prezesem Oddziału Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich w Szczecinie.

Przypisy

1. H. Claus, *Aus der Geschichte Belgarde*, „Unser Pommerland”, 1929, H.11/12, s. 145.
2. B. Popielas Szultka, *Rozwój przedlokacyjnego Białogardu i jego zaplecza osadniczego*, „Roczniki Koszalińskie”, 1981, s. 72-92.
3. E. Cnotliwy, *Białogard i okolice we wczesnym średniowieczu*, (w:) *Białogard 1299-1999. Studia z dziejów miasta*, praca zbiorowa pod red. B. Polaka, Koszalin 1999, s. 90.
4. Ibidem, s. 71-93.
5. W. Wachowiak, *Zjednoczone księstwo pomorskie (do 1648 r.)*, (w:) *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*, Szczecin 1999, s. 147.
6. G. Łukomski, *Dzieje Białogardu do połowy XVII w.*, Białogard, s. 101.
7. R. Knie, *Z problematyki badań nad Białogardem i okolicą*, Szczecin 1957, s. 15.
8. H. Berghaus, *Landbuch des Herzogthums Kaschubien und der einverleibten Kreise der Neumark oder des Verwaltungs Bezirks der Königl. Regierung zu Köslin*, Th. III. B. I, Berlin 1867, s. 664.
9. L. Böttger, *Die Bau und Kunstdenkmäler des Regierungs Bezirk Köslin*, Bd. I, Stettin 1892, s. 8-22; M. Wehrmann, *Altere Nachrichten über die Kirche in Belgard*, „Aus dem Lande Balgard”, 3 Jhg, nr 9, s. 43-44.
10. Ibidem, s. 6.
11. Ibidem, s. 3, 5; D. A. Ptaszyńska, *Miejskie mury obronne w woj. koszalińskim*, Koszalin 1974, s. 17-25.
12. L. Böttger, jw., s. 7.
13. K. Loose, *Białogard. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego*. Szczecin 1964, s. 16.
14. G. Łukomski, jw., s. 115-118.
15. E. Gohrband, *Belgard und der Belgarder Distrikt aus Ausgang des dreissigjährigen Krieg*, „Aus dem Lande Belgard”, 17 Jhg, nr 23, s. 82-88, Jg. 18, nr 1, s. 1-3, 82-88.
16. H. Claus, jw., s. 145.
17. E. Gohrband, jw., s. 97.
18. C. Klemz, *Aus dem Belgarder Stadtebuch von 1407*, „Aus dem Lande Belgard”, 14 Jhg, nr 8, s. 32, 14 Jhg, nr 9, s. 34; C. Klemz, *Aus dem Belgarder Stadtebuch von 1611*, „Aus dem Lande Belgard”, 13 Jhg, nr 22, s. 88-96, 14 Jhg, nr 1, s. 1-3. Autor napisał ponadto 12 artykułów o pojedynczych zdarzeniach lub obiektach w numerach: 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 13, 16.
19. L.W. Brügemann, *Ausführliche Beschreibung Vor und Hinter Pommern*, Stettin 1784, s. 622.
20. A. Reck, *Der Amtsberg in Belgard*, „Baltische Studien”, 1958, s. 125-128.
21. H. Berghaus, jw., s. 668.
22. W. Chlebowski, *Die Stadt Belgard an der Parsante*, Stettin 1929, s. 120.
23. H. Berghaus, jw., s. 686; W. Chlebowski, jw., s. 121.
24. H. Claus, jw., s. 24.
25. C. Klemz, jw., s. 97.
26. G. Łukomski, jw., s. 123.

27. H. J. Molzahn, *Das Geheimnis des unterirdischen Ganges*, (w:) *Der Kreis Belgard*, praca zbiorowa, Celle 1989 (tu przedruki artykułów z wcześniejszych artykułów), s. 93.
28. Akta Nadzoru Budowlanego, archiwum Urzędu Miasta w Białogardzie.
29. A. Chmielewska, *Garnizon radziecki w Białogardzie*, Białogard, s. 223.
30. G. Łukomski, jw., s. 127.
31. W. Chlebowski, jw., s. 121.
32. Nohse, *Städtebauliche Entwicklung Belgards*, Dusseldorf 1933, s. 98-107.
33. Ibidem oraz *Die Bauliche Entwicklung Belgards*, (w:) *Rękopisy i Spuścizny*, 1938, syg. 1236, AP Szczecin.
34. H. Reichow, *Städtebauliches über Belgard aus alter und neuer Zeit*, „Unser Pommerland”, 1929, s. 11-12; „Aus dem Lande Belgard”, Jhg. 3, nr 6, s. 28, 34; Akta Nadzoru Budowlanego, archiwum Urzędu Miasta w Białogardzie.
35. Historia powojenna wg dokumentów ze zbiorów archiwum miejskiego w Białogardzie oraz Z. Jordanek, *Białogard w latach 1945-1998*, Białogard, s. 173-190.
36. W. Kosiński, *Studium i projekt odrestaurowania i rekompozycji zespołu rynkowego małego miasta polskiego na przykładzie Łańcuta*, „Wiadomości Konserwatorskie”, 2003, nr 13, s. 9; *Białogard 1299-1999. Studia z dziejów miasta*, praca zbiorowa pod red. B. Polaka, Koszalin–Białogard 1999, s. 10.
37. W programie Word 2003 katalog „KARTY” ma włączoną ochronę formularza dla każdego pliku tego katalogu. Chroniony

formularz pozwala edytować pola przeznaczone do wypełniania bądź edycji, chroniąc jednocześnie pozostałe. Podgląd fragmentu mapy lub zdjęć z włączoną ochroną jest niemożliwy. Aby uaktywnić hiperłącza do fragmentu mapy lub zdjęcia, ochrona formularza musi być wyłączona. Przy wyłączonej ochronie nie wolno dokonywać edycji tekstu. Aby przejść do edycji, należy włączyć ponownie ochronę formularza. Przełączanie formularza w stan chroniony lub nie nie pociąga za sobą żadnych konsekwencji. W programie Word 97/2000 przełączanie formularzy ze stanu niechronionego w stan chroniony powoduje wykasowanie wszystkich pól formularza przeznaczonych do wypełniania bądź edycji. Jeżeli taki przypadek zdarzy się, to należy zamknąć zbiór bez zapisywania zmian i otworzyć go ponownie. Nie można przełączać formularza ze stanu niechronionego w chroniony bez utraty danych. Należy zachować kopię z zawsze włączoną ochroną i tylko na niej dokonywać edycji tekstu i z niej wykonywać kopie do przeglądania kart z aktywnymi hiperłączami. Następną kopię kart można odblokować i udostępnić ją w ten sposób do użytkowania hiperłączy. Po każdej aktualizacji kart w danej ulicy należy usunąć karty sprzed aktualizacji z wyłączoną ochroną, a w to miejsce stworzyć nową kopię i wyłączyć w niej ochronę formularza.

38. W minionych latach dla obszaru miasta opracowano następujące dokumenty: *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Białogardu* (Uchwała Nr XLIII/458/01 Rady Miasta Białogard z 29 sierpnia 2002 r.); *Plan zagospodarowania przestrzennego miasta. Generalny plan urbanistyczny Białogardu* (Uchwała Nr XI/48/85 z dnia 1985 r.) stracił ważność 31 grudnia 2003 r.

HISTORY OF THE TOWN PLANNING DEVELOPMENT OF BIAŁOGARD PRINCIPLES OF CULTURAL HERITAGE PROTECTION

Białogard is a small town in the central part of the voivodeship of Western Pomerania. It boasts of a centuries-old history, dating back to the Middle Ages, a well-defined town planning layout evolving from the early fourteenth century to the present day, and a complex and diversified development originating in the nineteenth and twentieth century; the two considerably older objects are the Gothic parish church and fragments of Gothic defensive walls, including the Wysoka (Tall) Gate.

During the Middle Ages, Białogard was a ducal town with a castle erected on the spot of a Slavonic castle-town, rebuilt during the modern era for the purposes of an administrative seat. Only a few relics of the oldest buildings on Castle Hill have remained, as in the case of the burgher residences. The houses, destroyed by fires and wartime hostilities, were replaced upon numerous occasions, but the town-planning layout of the Old Town and the two suburbs: Karlińskie and Koszalińskie, has been retained. The traditional layout in Białogard was expanded and partially transformed from the second half of the nineteenth century to the 1930s. The suburbs and new

areas introduced into the city boundaries were filled with imposing town houses, villas, public utility objects, as well as industrial and non-residential buildings, frequently representing a high artistic rank, equal to that of the largest towns in Pomerania. The majority survived to our times, while the resources of historical residential development, demolished and transformed, continuously diminished.

The appreciation shown for the value of cultural heritage by the present-day municipal authorities allows us to hope that the aforementioned adverse process will be halted. The town commissioned the Regional Centre for Monument Studies and Documentation in Szczecin to prepare a town-planning study focused on spatial development. Apart from an historical outline showing changes in the composition of the plan and buildings from the fourteenth to the twentieth century, the study in question characterised selected town-planning units, and proposed assorted principles of protecting town-planning premises, development complexes, individual buildings, and archaeological sites.